

Mokslinė praktinė-konferencija
„PSICHOSOCIALINĖS, PROFESINĖS IR SOCIALINĖS REABILITACIJOS BEI
SOCIALINĖS PASLAUGOS PSICHIKOS NEĮGALIESIEMS“
2009 m. balandžio mėn. 28 d.
Vilnius

SUTRIKUSIOS PSICHIKOS ŽMONIŲ PSICHOSOCIALINĖ REABILITACIJA:
ĮGYVENDINIMO ASPEKTAS .

dr., doc. Angelė Danutė Čepėnaitė,

Mykolo Romerio universiteto Socialinės politikos fakulteto

Socialinio darbo katedra

1. Socialinės integracijos. socialinės reabilitacijos bei psichosocialinės reabilitacijos procesas

Vis plačiau taikoma sutrikusios psichikos asmenų integracijai į visuomenę gelbstinti psichosocialinė reabilitacija (toliau – PSR) verčia giliau pasidomėti jos galimybėmis ir, visų pirma, jos vieta socialinės integracijos procese. Analizuojant PSR įgyvendinimo aspektą svarbu apžvelgti, kaip sutrikusios psichikos asmenų PSR atsispindi socialinę integraciją bei socialinės paslaugas reglamentuojančiuose teisės aktuose.

Lietuvos Respublikos Neįgaliųjų socialinės integracijos įstatyme (2008 11 15 d bei ankstesnės įstatymo redakcijos) pateiktų sąvokų tarpe nerandame *socialinės integracijos bei reabilitacijos* sąvokų paaiškinimo. Minėtame įstatyme (toliau - Socialinės integracijos įstatyme) išvardintų pagrindinių sąvokų tarpe išskiriamos **medicininė, profesinė ir socialinė reabilitacijos formos** bei pateikiami jų apibrėžimai leidžia minėtas formas suvokti kaip sudėtinės socialinės integracijos sistemos dalis.

Visuminis požiūris į reiškinį reikalauja į jį žvelgti plačiau, todėl, siekiant išryškinti PSR vietą ir vaidmenį socialinės integracijos procese, tenka pasiaiškinti šias sąvokas.

R. Warner (2003) **integraciją** apibūdina kaip – tikėjimą kiekvieno asmens įgimta teise pilnai dalyvauti visuomenės gyvenime. Bendriausiaiis bruožais, jo nuomone, integraciją galima būtų apibūdinti tokiomis kategorijomis, kaip pasitikėjimas, atsakomybė, bendradarbiavimas, pritarimas, rūpinimasis, bendruomenė.

Kalbant apie **socialinę integraciją**, visų pirma, reikėtų ją apibūdinti, kaip dvipusį atskirų socialinių grupių bei asmenų įtraukimo į aktyvų visuomenės gyvenimą procesą, sudarant galimybes gyventi ir veikti savarankiškai. Viena vertus, jis susijęs su asmens siekiu ir pasirengimu įsitraukti į visuomenės gyvenimą, antra vertus, - visuomenės pasirengimu šį siekį pripažinti ir paremti. Abu šie komponentai yra labai svarbūs užtikrinant socialinės integracijos

vyksmą. Sutrikusios psichikos žmonių socialinė rehabilitacija, kaip sudėtinė integracijos proceso dalis, turi pasižymėti minėtais bruožais, būdingais socialinei integracijai kaip visumai.

Socialinė integracija glaudžiai susijusi su valstybių vykdoma socialinės integracijos politika bei programomis, siekiant užtikrinti visų socialinių grupių žmogaus teisių apsaugą, diskriminacijos nebuvimą, toleranciją, pagarbą įvairovei, lygias galimybes, solidarumą, saugumą, visų žmonių dalyvavimą bendruomenės gyvenime.

Socialinė integracija – viena iš trijų prioritetinių veiklos kryptių, įvardintų 1995 m. Pasaulio viršūnių susitikime socialinės plėtros klausimais Kopenhagoje. JTO Generalinėje Asamblėjoje 1997 m. pagrindiniu socialinės integracijos tikslu įvardintas siekis “sukurti visuomenę visiems” (1997 m. birželio 20 d. rezoliucija Nr.51/240, priedas, paragr.170).

Siekiant padidinti įvairių visuomenės grupių socialinę integraciją, yra taikomos įvairios priemonės, užtikrinančios lygias galimybes bei padedančios išvengti socialinės atskirties. Pvz.; yra kuriama ir tobulinama infrastruktūra, yra vykdoma naujų gebėjimų ugdymą skatinanti veikla siekiant padidinti užimtumą ir prisitaikant prie rinkos sąlygų.

Šiuolaikinė rehabilitacijos samprata buvo išplėtota jau 19 a. Pirmą kartą sąvoką “**reabilitacija**” 1919 m. panaudojo Nju Jorko Raudonojo Kryžiaus direktorius Douglas C. Mallurtie. Pasaulinė Sveikatos organizacija (toliau – PSO) apibūdina **reabilitaciją** kaip – koordinuotą, kompleksinį, medicininių, socialinių, pedagoginių, profesinių priemonių panaudojimą, siekiant maksimalaus reabilituojamojo fizinio aktyvumo. Rehabilitacijos tikslas – gerinti asmens fizinę būklę bei adaptaciją.

Socialinės integracijos įstatyme **socialinė reabilitacija** apibūdinama kaip socialinio poveikio priemonių visuma, skatinanti neįgaliųjų socialinį savarankiškumą, dalyvavimo galimybių didėjimą ir veiklos ribojimo mažėjimą, siekiant užtikrinti lygias teises ir galimybes dalyvauti visuomenės gyvenime. Socialinės integracijos įstatymo 10 straipsnis „Socialinės rehabilitacijos paslaugos“ pažymi, kad socialinės rehabilitacijos paslaugos teikiamos asmenims, siekiant suformuoti arba atkurti jų socialinius ir savarankiško gyvenimo įgūdžius, padėti įsigyti išsilavinimą, užtikrinti galimybes dalyvauti visuomenės gyvenime bei darbo rinkoje. Įstatymas skiria šias pagrindines socialinės rehabilitacijos paslaugas: socialinių ir savarankiško gyvenimo įgūdžių ugdymas, palaikymas bei atkūrimas, motyvacijos įsigyti išsilavinimą ir dirbti didinimas, meninių, sportinių bei kitų gebėjimų lavinimas.

Socialinės integracijos įstatymas pabrėžia, kad už socialinės rehabilitacijos paslaugų teikimo organizavimą ir šių paslaugų kokybės užtikrinimą atsako apskričių viršininkai ir savivaldybių institucijos. Jis reglamentuoja ir integracijos valdymą, apimančią neįgaliųjų socialinės integracijos priemonių planavimą, administravimą, organizavimą, įgaliojimų ir atsakomybės paskirstymą bei priežiūrą.

Minėtas Socialinės integracijos įstatymas glaudžiai siejasi su reglamentuojančiais paslaugų teikimą Lietuvos Respublikos Socialinių paslaugų įstatymu bei Socialinės apsaugos ir darbo ministro įsakymu tvirtinamu Socialinių paslaugų katalogu.

Socialinių paslaugų įstatymo 3 straipsnis, aptardamas socialinių paslaugų sampratą, apibūdina, kad tai – „paslaugos, kuriomis suteikiama pagalba asmeniui (šeimai), dėl amžiaus, neįgalumo, socialinių problemų iš dalies ar visiškai neturinčiam, neįgijusiam arba praradusiam gebėjimus ar galimybes savarankiškai rūpintis asmeniniu (šėimos) gyvenimu ir dalyvauti visuomenės gyvenime“. Įstatymas nurodo socialinių paslaugų tikslą „sudaryti sąlygas asmeniui (šeimai) ugdyti ar stiprinti gebėjimus ir galimybes savarankiškai spręsti savo socialines problemas, palaikyti socialinius ryšius su visuomene, taip pat padėti įveikti socialinę atskirtį“.

Tai kas gi yra **PSR**, kokia jos vieta psichikos sutrikimų turinčių asmenų socialinės integracijos bei socialinės reabilitacijos procese?

Tarptautinė psichosocialinės reabilitacijos asociacija PSR apibūdina **kaip procesą, palengvinantį individo grąžinimą į optimalią savarankiško funkcionavimo būklę visuomenėje**. Kalbant apie šio apibūdinimo detalizavimą, į pirmą vietą iškyla asmens gebėjimų, užtikrinančių jo savarankišką optimalų funkcionavimą visuomenėje, atkūrimas bei lavinimas, paremtas individo kaip biopsichosocialinės būtybės vientisumo principu. Šio principo pripažinimas suponuoja PSR procesui gyvenimo kokybės reikalavimus. Tikslingai ir planingai organizuojant PSR veiklą tvarių pokyčių asmens gyvenime kryptimi galima tikėtis naujos gyvenimo kokybės - optimalaus savarankiško funkcionavimo visuomenėje.

PSR tikslas – užtikrinti optimalų asmens funkcionavimą visuomenėje yra neįmanomas, jei nebus siekiama pokyčių pačioje visuomenėje, kad ji pažintų psichikos sutrikimų ypatumus, pažintų ligą ir būtų pasirengusi dalyvauti socialinės integracijos procese. Visuomenės ir sutrikusios psichikos asmenų šėimų narių švietimas yra svarbus PSR uždavinys, susijęs, visų pirma, su individo vientisumo principo pripažinimu įgyvendinant PSR.

PSO 2005 gegužės 31 d. paskelbė pirmąjį kada nors vykusį pasaulinį forumą, skirtą į bendruomenę orientuotos PSR paslaugų klausimams aptarti, siekiant sutelkti pastangas sumažinti globalinę psichikos sutrikimų našlą.

PSO nurodė, kad PSR paslaugos atstovauja alternatyvą psichiatrijos ligoninėms ir jų tikslas - teikti vietos bendruomenės pagalbą žmonėms, turintiems sunkių psichikos sveikatos sutrikimų, apimant gydymą vaistais, psichologinę pagalbą ir reabilitacijos veiklas, remiamą būstą bei darbo galimybę. PSO vertinimu, posūkis į reabilitaciją, vykdomą bendruomenės pagrindu, yra didžiausia pažanga, teikiant paslaugas asmenims, turintiems rimtų psichikos sutrikimų.

2. Psichosocialinės reabilitacijos įgyvendinimas

2.1. Subsidiarumo principo taikymas PSR proceso valdyme

Vadovaujantis PSO (1997) vertinimu PSR programos apima medikamentinį gydymą, savarankišką gyvenimą, socialinių įgūdžių mokymą, psichologinę pagalbą klientams bei jų šeimų nariams, būsto klausimą, profesinę reabilitaciją socialinę pagalbą, tinklo tobulinimą, laisvalaikio paslaugų prieinamumą.

PSR formai iškilus kaip alternatyvai psichiatrijos ligoninės paslaugoms, padidėjo vietos bendruomenės atsakomybė už PSR paslaugų organizavimą, jų kokybę, koordinavimą bei išteklių – materialiuju bei žmogiškuju - panaudojimą.

Socialinių paslaugų įstatymo 3 skyriaus 10 straipsnis, reglamentuojantis socialinių paslaugų valdymo sistemą, pabrėžia, kad socialinių paslaugų valdymas apima socialinių paslaugų planavimą, organizavimą, kompetencijos pasiskirstymą, socialinių paslaugų kokybės vertinimą, priežiūrą bei kontrolę valstybės ir vietos savivaldos lygmenimis. Tačiau valdymo sistemos kontekste ypač svarbu kalbėti apie kompetencijos pasidalinimą su nevyriausybinėmis organizacijomis. Tai apsprendžia šiuolaikinė vadyba, kurios vienas svarbiausių principų – subsidiarumo principas - reikalauja, kad veikla būtų vykdoma žemiausioje efektyviai veikiančioje valdymo grandyje, aukštesniajai grandžiai užtikrinant reikiamą pagalbą, teikiamą žemesniajai. Šis principas esmingai orientuotas į bendrojo gėrio kūrimą, kuris, pasak B. Sutor, yra visuma “visuomeninių gyvenimo sąlygų, kurios leidžia tiek grupėms, tiek atskiriems nariams lengviau ir greičiau pasiekti jiems įmanomą tobulumą.“

Nevyriausybinių organizacijų dalyvavimas PSR įgyvendinimo procese, padeda užtikrinti, kad nenukentėtų psichikos sutrikimų turintis asmuo ar jo šeima, esant vietos bendruomenės neveiksmingumui, nepakankamai teikiamų paslaugų kokybei, ar neužtikrinus paslaugų tinklo plėtros. Įgyvendinant PSR ypač išauga pačių sutrikusios psichikos asmenų savitarpio pagalbos grupių, nevyriausybinių organizacijų dalyvavimo vaidmuo paslaugų valdymo srityje. Nevyriausybines organizacijas, ginančios sutrikusios psichikos asmenų teises, ir kitos institucijos turi dalyvauti, vykdant PSR paslaugų įgyvendinimo stebėseną, kad visuomenėje plėtojantis socialinės integracijos sistemai, atitinkamai būtų plėtojama ir PSR paslaugų sistema.

2.2. Psichosocialinės reabilitacijos principai

Pagrindiniai psichosocialinės reabilitacijos paslaugų teikimo principai susiję su PSR tikslo siekimu:

- socialinio (ne medicininio) paslaugų modelio kūrimas. Socialinis modelis padeda atkurti asmens vaidmenį ir geriau integruotis į bendruomenės gyvenimą.

- paslaugų kokybės reikalavimai, paslaugų gavėjų ir paslaugų teikėjų santykių kokybės akcentas. Teikiamų paslaugų kokybė įtakoja savarankiško gyvenimo bendruomenėje kokybę.
- orientacija į unikalius kiekvieno asmens poreikius. Tai susiję su asmens unikalumo pripažinimu.
- orientacija į asmens stiprybes. Tai padeda siekti tvarių pokyčių.
- socialinių įgūdžių įvairovė. Jos taikymas padeda užtikrinti optimalų funkcionavimą visuomenėje.
- šeimos narių įtraukimas į PSR procesą. Tarnauja būtino savarankiško gyvenimo komponento - paramos tinklo - sukūrimui.
- visuomenės švietimas bei įtraukimas į PSR procesą. Padeda užtikrinti socialinę integraciją bei tvarius pokyčius visuomenėje.

2.3. PSR paslaugų sritys pagal R.A.Canan

R.A. Cnaan ir kt. (1989) išskyrė PSR faktorius, kurie gali būti sugrupuoti į 3 grupes: gebėjimų stiprinimo (angl. – *empowerment*), kompetencijos ugdymo bei atsigavimo (angl. – *recovery*). Šias faktorių grupes atitinka 4 paslaugų sritys.

Pirmoji paslaugų sritis yra skirta stiprinti gebėjimus. Ją atitinka įgūdžių ugdymo paslaugos. Šių paslaugų esmė - sisteminis įgūdžių ugdymas, paremtas psichologinio bei kognityvinėmis elgesio intervencijomis, kurios įgyvendinamos, skaidant jas į paprastesnes komponentes, pvz., dėmesio ugdymo siekiant sustiprinti specifinės psichikos funkcijas – dėmesį ir kt.

Antroji paslaugų sritis – tai savitarpio pagalbos paslaugos, apima paslaugų vartotojų socialinius klubus, bendruomenės dienos centrus, konsultavimo tinklą. Būtent šios paslaugos paprastai orientuotos į asmenų, turinčių sunkią ar užsitęsusią ligos formą, gebėjimų stiprinimą.

Trečia paslaugų sritis apima paslaugas, skirtas motyvuoti psichikos sutrikimų turinčius asmenis atkurti jų profesinius gebėjimus, pvz., remiamo darbo ar mokymo paslaugų keliu. Jų esmė - paskatinti sutrikusios psichikos asmenis kelti sau profesinius tikslus, o tai savo ruožtu, formuoja atsigavimo motyvaciją bei profesinius vaidmenis.

Ketvirtoji paslaugų sritis – paslaugų vartotojo – bendruomenės resursų plėtros paslaugos. Jos apima šeimos narių mokymus bei netiesioginius mokymus, kuriuose profesionalai padeda paslaugų vartotojams ir šeimoms sukurti ir valdyti paramos ir konsultavimo tinklus. Tai ypač svarbu, siekiant sumažinti priklausomybę nuo tiesioginio gydymo paslaugų.

PSR realiame gyvenime yra įgyvendinama apimant bent vieną iš minėtų paslaugų komponenčių. Tačiau siekiant galutinio PSR tikslo asmuo, dalyvaujantis šiame procese, turi būti įtrauktas į programą, apimančią minėtas paslaugas pagal jo poreikius.

Pažymėtina, kad ne visų įgūdžių ugdymas gali būti vertinamas kaip PSR, o tik tų, kurie vykdomi sistemingai, vadovaujantis individualiu planu pagrįstomis intervencijomis.

2.4. Teikiamų paslaugų ypatumai

PSR procese vykdomas gebėjimų atkūrimas bei lavinimas privalo prasidėti nuo veiklos, kurios tikslas - išsiaiškinti asmens **stiprybes**, kurias plėtojant galimi maksimaliai **tvarūs pokyčiai**.

Į bendruomenę orientuotas PSR paslaugas arba, kitaip tariant, paslaugas, orientuotas į asmens gyvenimo kokybę, užtikrina bendruomenės institucijos, specialistai, šeimos, aktyviai dalyvaujant patiems asmenims, turintiems psichikos sutrikimų. Visų įgyvendintojų tikslas - sumažinti socialinės integracijos kliūtis, pasitelkiant PSR paslaugas. Dėl šios priežasties ypatingą reikšmę įgyja santykis tarp PSR dalyvio ir PSR paslaugų teikėjo, pastarojo pasirengimas ir darbo kokybė, kad įgyvendinant PSR padėtų asmeniui pasiekti jo gyvenimo kokybės tikslus: savarankiškumą, socialinius ryšius, tinkamai organizuotą laisvalaikį ar mokymąsi bei užtikrinti asmeninę raidą, profesinę veiklą ir būstą. Į PSR procesą turi būti įtraukti ir šeimos nariai, kuriems turėtų būti teikiamas padedantis įveikti savęs nuvertinimą psichologinis konsultavimas ir kt. reikiamos paslaugos, prisidedančios prie PSR galutinio tikslo – užtikrinti optimalų sutrikusios psichikos asmens funkcionavimą visuomenėje

PSR proceso metu vyksta įvairių socialinių įgūdžių, gerinančių asmens gebėjimus funkcionuoti visuomenėje, lavinimas: streso įveikimo, bendravimo, problemų sprendimo ir kt. PSR metu, taikant paslaugų įvairovę, lavinami savarankiško gyvenimo įgūdžiai. Tai, galima sakyti, tiltas geriau įsisavinant profesinės reabilitacijos reikalavimus, kad vėliau sėkmingiau galėtų įsilieti į visuomenę. Sunkesne ligos forma sergantiems asmenims, organizuojant savarankiško gyvenimo įgūdžių mokymus psichosocialinės reabilitacijos užsiėmimų metu, palengvėja jų atsigavimo eiga. Tai padeda asmeniui sėkmingiau integruotis į visuomenę.

Siekiant palengvinti asmens integraciją į visuomenę, būtina organizuoti PSR užsiėmimus, kuriuose svarbų vaidmenį vaidintų savarankiško gyvenimo įgūdžių įtvirtinimas.

Savarankiško gyvenimo įgūdžiai apima dalykų, labiausiai reikalingų gyvenime įsisavinimą, kad asmuo savo kasdiniame gyvenime taptų nepriklausomas. Šių įgūdžių įgijimas ypač svarbus, siekiant PSR užsiėmimų metu išugdyti didesnę asmenų savarankiškumą, jų pasitikėjimą savimi.

2.5. Reikalavimai paslaugų teikėjams

PSR paslaugų teikėjai – kompetentingi socialiniai darbuotojai, psichologai, kiti specialistai, grindžiantys savo santykius su asmeniu, kuriam teikiamos paslaugos, žmogaus verte, jo orumo suvokimu bei socialine atsakomybe. Savo darbe jie privalo vadovautis šiomis **vertybėmis**: konfidencialumas; atidumas; dėmesingumas; empatija; asmens dalyvavimas; siekis nuolat kelti savo kvalifikaciją; asmens pasirinkimo laisvė.

Paslaugų teikėjai turi dėti pastangas padidinti paslaugų dalyvių viltį ir optimizmą, kad vėliau galėtų padėti asmeniui atkurti ir lavinti jo gebėjimus bei įgūdžius, užtikrinančius jo stiprybes, kurios garantuoja jo optimalų nepriklausomą funkcionavimą visuomenėje.

PSR paslaugų teikėjai privalo padėti psichikos sutrikimų turinčiam asmeniui padidinti motyvaciją pasitikėti savo jėgomis, pajungdami savo žinias, įgūdžius bei vertybes, pasitelkdami įvairius PSR veiklos metodus, garantuojančius sėkmingą asmens integraciją ir savarankišką gyvenimą bendruomenėje.

PSR, pasižyminti taikomų metodų įvairove ir nepaisanti skirtumų, padrasina asmenis aktyviai dalyvauti drauge su kitais, siekiant psichikos sveikatos bei socialinės kompetencijos integruojantis į visuomenę. Kadangi PSR procesas yra orientuotas į individo vientisumą, gyvenimo kokybę, natūralu, kad jis privalo išreikšti platų požiūrį į profesinių, būsto, socialinių, rekreacijos, mokymo ir asmens prisitaikymo paslaugų teikimą.

Išvados

1. Galima konstatuoti, kad gyvenimo tikrovė mūsų šalyje lenkia mūsų šalies įstatyminę bazę, kurioje psichosocialinės reabilitacijos paslaugos, kaip paslaugų kompleksas neatsispindi Socialinių paslaugų įstatyme. PSR kompleksą sudarančios paslaugos surandamos kaip pavienės bendrosios ar specialiosios socialinės paslaugos.
2. Kadangi PSR metu vykdoma intervencija į asmens gyvenimą, būtina, kad mūsų šalies teisinė sistema atspindėtų bei reglamentuotų tai, kas vyksta realiame gyvenime. Bendruomenės pastangų - specialistų, nevyriausybinių organizacijų, šeimų, savitarpio pagalbos grupių, pačių psichikos negalę turinčių asmenų iniciatyvų dėka PSR gana plačiai pradėta diegti mūsų šalyje.
3. Nepakankamas PSR paslaugų teisinis reglamentavimas apsunkina PSR tikslo – užtikrinti optimalų asmens funkcionavimą visuomenėje - siekimą.
4. Subsidiarumo principas reikalauja, kad paslaugų valdymo srityje aukštesnio lygmens institucija padėtų žemesnio lygmens institucijai organizuoti ir vykdyti veiklą. Tai ypač svarbu nevyriausybinių organizacijų veiklos kokybei užtikrinti siekiant PSR tikslo.
5. PSR paslaugų organizavimas, orientuojantis į asmens unikalumą, stiprybes, šeimos ir pačios visuomenės įtraukimą į PSR procesą, įgalina tikėtis tvarių pokyčių, siekiant optimalaus savarankiško asmens funkcionavimo visuomenėje rezultatų.